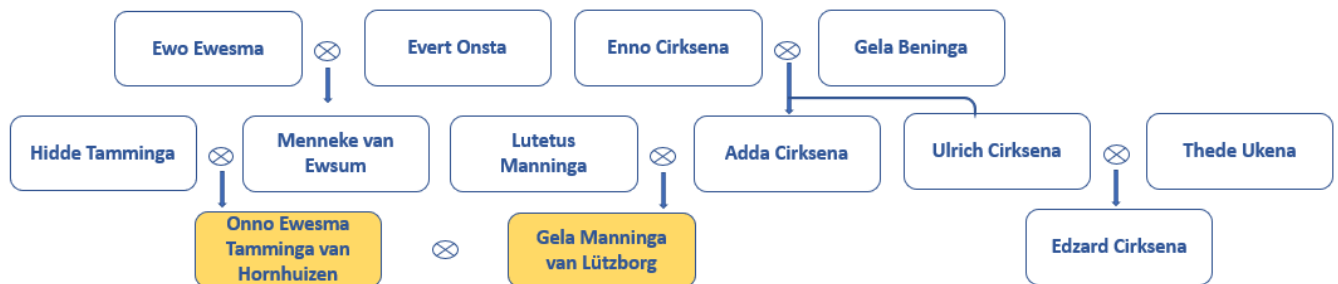

Onno van Ewsum en de Aduarder kring

(1^e generatie, tweede helft 15^e eeuw)

Albert van der Kaap

Sum Ewsumani, nec muto nomen (Ik ben en blijf Ewsum)

Onno Ewesma Tamminga van Hornhuizen werd rond 1440 geboren in Middelstum. Dat hij bekend is geworden onder de naam Onno van Ewsum is ongetwijfeld te danken aan een voorwaarde die zal zijn gesteld bij het huwelijk van zijn ouders. Toen zijn vader, Hidde Tamminga, trouwde met Menneke van Ewsum zal bedongen zijn dat hun kinderen de naam Van Ewsum zouden aannemen.¹

Onno had twee broers, Ewe en Hidde en twee zussen, Bywe en Maria.

Voorouders van Menneke van Ewsum

Rond 1300 woonden er op een steenhuis de Oord in het kerspel Toornwerd de (broers?) Elteken en Meynolt, waarvan één gehuwd was met een zekere Tyalde. Het is waarschijnlijk een kleinzoon van één van deze twee, Evo of Ewo Ewesma geheten en gehuwd met Auka Ewesma, die in 1371 te Middelstum op de borg Ewsum woont. Deze Evo of Ewo was gezien de door hem gevoerde achternaam Ewesma, naar alle waarschijnlijkheid een zoon van iemand die ook Ewe heette en die de stichter van de borg te Middelstum was. Evo Ewesma moet zijn overleden tussen 15 juni 1390, toen hij een stuk land in Eppenuizen verwierf, en 24 juni 1397, toen zijn vrouw Auka of Aweke zelfstandig optrad. Auka wordt 24 mei 1404 voor het laatst vermeld. Waarschijnlijk is zij kort daarna overleden.

Evo en Auka hadden waarschijnlijk een kind, Ewo geheten, die met Eduarda of Evert Onsta gehuwd was. De naam van Ewo jr. horen we voor het eerst in 1402. De rechters van het Oosterambt geven in dat jaar een vonnis af in een geschil tussen hem en een zekere Gayco Reyndisma over het eigendomsrecht van land. Hij wordt dan hoofdelling

¹ Haan Hettema, M. de & Halmael, A. van (1846). *Stamboek van den Frieschen vroegeren en lateren adel*. Leeuwarden: D. Meindersma.

te Middelstum genoemd. Voor het laatst wordt zijn naam vermeld in een oorkonde van 30 april 1406. Zijn vrouw, dochter van de in 1398 overleden Onno Onsta en Yde, wordt genoemd in oorkondes van 1 mei 1421 en 15 juli 1443. Het feit dat de vrouw van Ewo nog in 1443 genoemd wordt, wijst er op dat hij op relatief jonge leeftijd moet zijn gestorven of met een veel jongere vrouw was getrouwd.

Ewo Ewesma jr. en zijn vrouw Evert Onsta hadden een natuurlijk kind, een dochter Menneke van Ewsum geheten. Zij trouwde Hiddo Tamminga, telg uit één van de aanzienlijke Ommelander geslachten, die vervolgens de familienaam Ewsum aannam. Verder had Ewo jr. nog een bastaardzoon, Julianus geheten, die later onder meer als proost van Usquert bekendheid zou krijgen. Hiddo Tamminga/Ewesma zou volgens Ubbo Emmius in 1428 zijn gedood in de strijd tegen Fokko Ukena. Dit blijkt onjuist te zijn, omdat zijn naam nog in 1431 wordt vermeld. Na de dood van Hiddo hertrouwde Menneke met Take Heemstra. Zij wordt voor het laatst in 1472 genoemd.²

Onno was steenrijk, misschien wel een van de rijkste mannen van de Groninger Ommelanden. Hij bestierde niet alleen een boerenbedrijf op het Groninger Hogeland, maar hij bezat ook talrijke landerijen, waterwegen en pachtershuisjes. Ook bezat hij huizen in de stad Groningen, o.a. een huis aan de Boteringestraat, de straat waar de elite woonde. Bij zijn dood in 1489 telde zijn bezit 1899 hectare grond.³

Hij moet, door zijn rijkdom, een gewilde partij zijn geweest want hij trouwde met Gela Manninga van Lützburg/Lütetsburg (overleden ergens tussen 1514-1518), dochter van Lutetus Manninga en Adda Cirksena. Gela was een zuster van Ulrich Cirksena, de vader van graaf Edzard de Grote van Oostfriesland (1461-1528).⁴

Onno kreeg de opleiding die bij zijn stand paste. Hij bezocht de kloosterschool in Aduard of Rottum, studeerde aan het Franse hof (Karel VII) en aan de universiteiten van Parijs en Keulen.

In 1450, maakte hij, samen met de oud-burgemeester van Groningen, Albert Jarges (zoon van Coppen Jarges), een reis naar Heilige Land. Dat jaar was door de paus uitgeroepen tot jubeljaar, waardoor iedereen die een reis maakte naar het Heilige Land een volle aflaat verdiende. Beiden zouden in Jeruzalem zijn geridderd. Jarges overleefde de reis niet, hij verdrong op 12 juli 1450, bij een aanval door de Saracenen in de Jordaan. Onno werd gevangengenomen, maar wist zich vrij te kopen. Op hem werd een lofdicht gemaakt, *'Van heer Onne van Ewzums jerusalems reijssse'*, waarvan de korte inhoud luidt: *'In 1450 is Onne Ewesma van Tamminga gereisd naar Rome en van daar naar Venetië, waar hij inscheepte voor Jaffa. De overtocht was bepaald ongemakkelijk: stormen moesten*

² <https://bit.ly/3tBheZF>

³ Pegter, A. (2019). Zakenvrouw zonder scrupules : hoe Beetke van Rasquert haar imperium uitbreidt, Historische Nieuwsblad.

⁴ Graaf Edzard van Oostfriesland streed met Georg van Saksen om Friesland en Groningen. De stad Groningen nam hem in 1506 als heer aan, maar ruidde hem in 1514 alweer in voor Karel van Gelre. Zie voor voorouders van Gela: <https://www.genealogieonline.nl/groningse-doopsgezinden/l27855.php>

worden getrotseerd en zeeroovers bekampt. Na aankomst in Jaffa op 25 maart trok hij (over land) naar Jeruzalem, waar hij tot ridder van het Heilig Graf werd geslagen.⁵

Het is echter zeer de vraag wat er klopt van het feitenrelaas in dit lofdicht.⁶ Onno is weliswaar in Palestina geweest, maar volgens Maria Hartgerink-Koomans zijn hier waarschijnlijk de *faits et gestes* van kleinzoon Wigbold aan grootvader Onno toegeschreven. 'Onne's kleinzoon Wigbold namelijk deed een pelgrimstocht naar het Heilig Land om een doodslag te boeten en werd op het Heilig Graf tot ridder geslagen.'⁷

Onno zou op de plaats van een oude Hippolytuskkerk een nieuwe hebben gesticht. Op een zeventiende eeuwse gedenkbord in de kerk staat:

*Na Christi onser Heren Gebort 1445 jaer
Wordt disse kerkcke funderet klaer
Van Onno Ewsma den edlen ridder goedich,
Do he van Jerusalem unde Cypren quam gestadlich.*

Gedenkbord in de Sint-Hippolytuskkerk in Middelstum.

Ook Maria Hartgerink meende, in haar proefschrift in 1938, dat Onno in genoemd jaar als dank voor behouden terugkeer een nieuwe kerk liet bouwen. Als dat al het geval is, dan kan dat volgens Alma pas in de tweede helft van de vijftiende eeuw zijn beslag hebben gekregen, waarschijnlijk na 1458.⁸ In ieder geval liet Onno later het zuiderdwarspand bouwen, een kapel en een toren. Voor het

⁵ https://www.dbnl.org/tekst/ewsu004vano01_01/ewsu004vano01_01_0001.php

⁶ In een artikel in de DBNL

https://www.dbnl.org/tekst/ewsu004vano01_01/ewsu004vano01_01_0001.php#002 wordt meer geloofd gehecht aan de inhoud van het lofdicht.

⁷ Maria Hartgerink-Koomans schreef een proefschrift over de familie Van Ewsum: *Het geslacht Ewsum. Geschiedenis van een jonkersfamilie uit de Ommelanden in de 15e en 16e eeuw*. Zie blz.49-50.

⁸ Redmer Alma. *Een voorbarige verjaardag. Over de bouwgeschiedenis van de Sint-Hippolytuskkerk te Middelstum*.

onderhoud van de pastoor schonk hij 187 grazen land, waarbij 80 van een weduwe Hilke ter Brakel.⁹ Het noorderdwarspand, gebouwd in de periode 1506-1514 of 1520-1528 werd gefinancierd door zijn zoon Wigbold.¹⁰ Een eeuw later, in 1550, schonken de Van Ewsums nog een orgel aan de kerk en lieten zij rond die tijd ook nieuwe luidklokken gieten.

Hippolytus

De Hunsingoërs hadden iets met Hippolytus, zegt ... Niet alleen de kerk in Middelstum was aan deze heilige gewijd, maar hij wordt ook afgebeeld op het zegel van het Oosterambt (het oostelijk district van Hunsingo). Maar dienst naam duikt eerder op. Volgens de keuren van Hunsingo van 1252 kon een slachtoffer van diefstal, indien de daad bekend was bij de priesters en rechtsfunctionarissen, de verdachte tot een tweekamp dagen – een godsoordeel – uitdagen. Er was echter een alternatief: de aanklager mocht ook een onschuldseid verlangen van de verdachte, mits deze daarbij gesteund werd door elf eedhelpers die hij uit achttien van zijn naaste verwanten moest kiezen, en hij de eed aflegde op de reliekschrijn van Sint-Hippolytus.

De vrouwen van Ewsum hadden een bank voorin de kerk aan de noordzijde, de vrouwen van Entens, een andere belangrijke familie in Middelstum, achter in de kerk.. Als het tijd werd voor het brengen van de offers gingen Menneke, dochter Gele en haar dochters en dienstjuffers voorop gevolgd door de Entens en de andere kerkgangers.

Als collator van de kerk was het ook de taak of het voorrecht van Van Ewsum om de pastoor aan te stellen. In 1447 benoemde hij Egbert Onsta tot pastoor als opvolger van Gerlacus Bertramus (volgens Alma een fantasienaam) die in dat jaar was overleden. Voor Onsta, die in 1476 overleed, bevond zich in de kerk een epitaaf (memorietafel). Dit epitaaf werd, mogelijk na de Beeldenstorm, het was namelijk beschadigd, de hoofden ontbraken, verborgen achter baksteen en Bremer vloeren, netje overgewit. Het kwam pas in 1879, bij een restauratie, weer voor de dag.¹¹ Op dit epitaaf zou, volgens Wumkes in 1908 Onno van Ewsum staan, achter de geknielde priester, afgebeeld met de stichtingsoorkonde van de kerk. Victor Schmidt heeft volgens Redmer Alma echter overtuigende aangetoond dat het hier gaat om de heilige Sint-Hippolytus, naar wie de kerk is genoemd.¹²

De kerk in Middelstum telde drie vicaries, de St. Nicolaas prebende, waarover geregeld conflicten waren met de Entens, de vicarie van het Heilig kruis, in 1503 door Abeke gesticht en gedoteerd met 30 goudgulden jaarlijks en de Lieve vrouwe prebende, die bediend werd door de huiskapelaan van

⁹ Artikel in Nieuwsblad van het Noorden, 5 april 1941.

<http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010327884:mpeg21:pdf>

¹⁰ Redmer Alma (2014). *Een voorbarige verjaardag. Over de bouwgeschiedenis van de Sint-Hippolytuskkerk te Middelstum*.

¹¹ Artikel in Nieuwsblad van het Noorden, 5 april 1941. <https://bit.ly/3tDXfcU>.

¹² V.M. Schmidt, 'De epitaaf van Egbert Onsta in Middelstum en de laatmiddeleeuwse steensculptuur in Groningen', *Groninger kerken* 17 (2000) 68-75. In Redmer Alma (2014). *Een voorbarige verjaardag. Over de bouwgeschiedenis van de Sint-Hippolytuskkerk te Middelstum*. Deze veronderstelling van Wumkes heeft er volgens Alma wel toe geleid dat op het wapenschildje (en geen stichtingsoorkonde) op onbeholpen wijze een familiewapentje Van Ewsum is geformuleerd. Zolang dat niet verwijderd is – waar ik sterk voor zou pleiten – is het epitaaf een klunzige verbeelding van de legendevorming rond de stichting van de kerk.

de Van Ewsums. Egbert genoot inkomsten van deze vicarie.¹³ Deze vicarie genoot de inkomsten van 75 grazen land. Het Lieve-Vrouwe altaar, waarvan hij dus de inkomsten genoot, stond in het noorderpand van de kerk. Bij dit altaar werd hij begraven.¹⁴

Epitaaf Egbert Onsta.

Dat Onno en zijn familie belang hechtten aan het geloof en dat zij zich verbonden voelden met de Hippolytuskerk in Middelstum staat dus buiten kijf. Het is bovendien mogelijk dat hij heeft meegeholpen aan de bouw van het Fraterhuis/Fraterschool van de Broeders des Gemenen Levens in de stad Groningen, de school waar Goswinus van halen rector was.¹⁵

Van Dellen beschrijft de sfeer in dit Fraterhuis als volgt: *'Het was een gemeenschappelijk leven, een vita communis, een heilig communisme, samen wonen en samen werken, van het verdiende samen gevoed en gekleed worden, doch bepaaldelijk met het doel om ieder voor zich en allen voor elkander, te arbeiden aan de vroomheid van het hart en de braafheid van het gemoed, - dat was hetgeen de Broeders, uit vrees van door de wereld besmet en van hunne eeuwige belangen afgetrokken te*

¹³ Dat deze vicarie zou zijn ingesteld door een zuster van Onno, Maria, zoals G.A. Wumkes, in een artikel in de Groningsche Volksalmanak van 1980 meent, lijkt zeer onwaarschijnlijk. Hartgerink zegt hierover in haar proefschrift, blz. 47: *'Deze personen zijn anders volstrekt niet bekend en de stukken die voorgesteld worden als een verzameling afschriften van oude stichtingsoorkonden maken een weinig betrouwbaren indruk'*. Zie: Redmer Alma (2014). *Een voorbarige verjaardag. Over de bouwgeschiedenis van de Sint-Hippolytuskerk te Middelstum*.

¹⁴ Meer informatie over de kerk op: <https://corpusroemeling.nl/data.html>

¹⁵ Jonkheid, V.E.J. (2015). *Havezate Mensinge en haar bewoners*. Uitgeverij Kleine Uil.

*worden beoogden. Leeken, geestelijken en priesters kunnen zo'n gemeenschappelijk leven leiden en daarom samen wonen.*¹⁶

De Van Ewsums hadden een grote vinger in de kerkelijke pap in de Ommelanden. Zij waren in verschillende dorpen collator en zij benoemden ook de kerkvoogden, waarover zij geen verantwoording hoefden af te leggen. Maar dit alles zegt natuurlijk weinig tot niets over hun religieuze opvattingen.

Belangrijker voor ons beeld van zijn religieus denken is echter het feit dat hij een aanzienlijk lid was van de Aduarder kring. Hij was bevriend met de abt van het Aduarder klooster, Henricus van Rees en weken of soms maanden achter elkaar hield hij geleerde gesprekken met mensen als Wessel Gansfort en Rudolf Agricola. Op basis hiervan mogen we waarschijnlijk wel concluderen dat hij (en zijn familie) op zijn minst gevoelig was voor hervormingsideeën en kritisch stond tegenover de katholieke kerk, zonder dat hij deze echter wilde verlaten.¹⁷ Zonder dat wij daar concrete bewijzen voor hebben lijkt het waarschijnlijk dat hij het met Geert Grote eens geweest zal zijn dat ieder mens zelf verantwoordelijk was voor zijn of haar zielenheil. En dat voor "de benadering van", dan wel "contact met" God de bemiddeling van een geestelijke niet strikt noodzakelijk was, en een eigen gebedsleven voorop stond.

¹⁶ Dellen, R. van (1947). Van Prefecten hof tot Prinsenhof in Jonkheid, V.E.J. (2015). *Havezate Mensinge en haar bewoners*. Blz. 20.

¹⁷ Zie voor de Aduarder kring het artikel over het begin van de Reformatie in Groningen.